

TECHET PÉTER

CHANTAL MOUFFE ÉS CARL SCHMITT

■ Carl Schmitt (1888–1985) a 20. századi politikai filozófia egyik legellentmondásosabb, legvitatottabb és tán mégis legeredetibb gondolkodója. Plasztikus stílusa, fogalmai, kategorikus fogalom párijai, újszerű nézetei az alkotmány- és a nemzetközi jog területén számos, akár egymással ellentétes eszmeáramlatot is megtermékenyítettek. Carl Schmittet szokás azonban egyszerűen jobboldali szerzőként letudni – sőt némelyek dekódolni vélik „egyértelmű” nemzetiszocializmusát, vad antiszemitizmusát is,¹ azt állítván róla, hogy nem több egy „gondolkodó nácinál”² –, mégis ismerünk baloldali szerzőket, sőt neomarxistákat is, akik elméletük kifejtésekor pozitívan – tehát nem a kritikai meghaladás vágyával, mint esetleg Lukács György *Az ész trónfosztásában* – referálnak a plettenbergi tudósra.³ Carl Schmitt – főleg a hatvanas, hetvenes évek újbaloldali mozgalmai óta – igen erős baloldali recepcióval is rendelkezik. Elméletei inspirálták a hatvannyolcas fiatalokat is, sőt Mark Lilla amerikai eszmétörténész megállapítja, hogy „Német-, Francia- és Olaszországban a hetvenes évektől egy kicsi, de befolyásos baloldali csoport számára meglehetősen könnyűnek bizonyult az átmenet – részint Michel Foucault-nak a hatalomról és az elnyomásról alkotott elképzeléseinek keresztül – Herbert Marcusétól Carl Schmitthez. [...] Schmitt antiliberalizmusát az addigra már elutasított marxista közgazdasági és történetfilozófiai elméletek utódaiként üdvözlötték.”⁴ Azaz a hetvenes, nyolcvanas évektől egyre színesedik a schmittianusok tábora. Nemcsak konzervatív jogászok hivatkoznak immár rá, hanem két hatvannyolcas gyökéretű s egyébként ha nem is lényegileg, de némely kérdésben optikailag érintkező

eszmeáramlat hívei is: az ún. újjobboldal (Nouvelle Droite) és az újbaloldal reprezentánsai.⁵ Miután a kilencvenes évekre kiürülni látszott – az ellenfél neokonzervativizmus látszólagos győzelmé okán – a baloldal, az úrt egyesek Schmitt politikaelméletével töltötték volna be. Felismerték, hogy a szocializmusnak elsődlegesen nem gazdasági elméletként kell megjelennie – azaz szakítottak a klasszikus marxizmussal –, s Schmitt politikafogalma felé fordultak.⁶ Schmitt rousseau-i ihletettséggű, antiparlamentáris demokráciafelfogása, a konzervatív forradalom erőszakultusa, az antiliberalizmus olyan közös pontok voltak, amelyek az egyébként konzervatív és etatista Schmitt-tel érintkezni tudott a nyugati baloldal radikális, a társadalomkritikai attitűdhöz hű maradt szárnya. Schmitt megítélése persze megosztja a nyugati, főleg a francia nyelvű baloldalt. Míg egyesek – például az egykor maoista, de mára már akár Sarkozyvel szimpatizáló André Glucksman – a libertarianizmus, a neokonzervativizmus irányába mozdultak el: az univerzális emberi jogokba vetett hit okán egyre inkább azonos platformra kerülnek az iszlámkritikus jobboldallal, közösen szorgalmazzák a harmadik világ demokratizálódását, a globális kapitalizmus kiterjesztését, az európai bevándorlás korlátozását, a multikulturalizmus felszámolását. A velük szemben megmaradt, antiimperialista, antiliberalis baloldal – például Alain Badiou, Slavoj Žižek vagy Jürgen Elsässer – azonban éppen a schmittizmus okán találkozik össze, bizonyos azonos problémakörök – nemzetállamiság visszaszorítása, a globális kapitalizmus korlátlanlansága, a harmadik világ kizsákmányolása stb. – érzékelése okán a jobboldal radiká-

lis köreivel, ki is érdemelve azonnal a baloldal liberálisaitól a reakciós jelzőt.⁷

Chantal Mouffe Londonban oktató posztmarxista filozófusnő is eme „új reakciók” közé tartozik. Mouffe neve a nyolcvanas években vált ismertté, amikor Ernesto Laclauval a baloldali elméletalkotás, a neomarxizmus baloldali meghaladásának egyik fontos alapművét készítette el.⁸ Politikai filozófiájában mindig is központi szerepet játszott a – schmitti ihletettséggű – *politikum* fogalma. Könyveiben ennek nyomán bírálja a belpolitika liberális depolitizációját, a harmadik út konszenzuális útját, a nemzetközi szintén pedig az ezek párjaként megjelenő unipoláris világméretű és a „one-world-konceptió” kozmopolita utópizmusát.

A mai világban a politika szitokszóvá vált: állandó ellenségeskedést, okatlan vitatkozást, elméletieskedést jelent, ahol az ember nem racionálisan, hanem érzelmi cselekszik. Ezzel szemben áll – látszólag – a liberalizmus politikafelfogása: 1) ahol a politikát a szakpolitika, a gyakorlati, technokrata kérdések helyettesítik (*antipolitikai attitűd*), 2) ahol a racionális viták végén mindenki számára elfogadható (hiszen racionálisan belátható) kompromisszum születik (*konszenzuális attitűd*), 3) ahol a vitákat nem az érzelmek, a szenvedélyek, az irracionális kollektív élmények dominálják (*racionális attitűd*). A liberalizmus *felvilágosult optimizmusa* szerint az egyének racionálisan cselekvő emberek, akik ugyan vitába kerülhetnek egymással, de a vita szigorúan racionális, verifikálható érvekkel zajlik, amelynek végén a döntés szintén racionális lesz. Hasonló gyermeki naivitással zárta ki a valóság többféle értelmezhetőségének lehetőségét René Descartes is, aki szerint az igazság olyan kényszerítő erővel bír, amelyet mindenki fel- és elismer. Annak bizonyítékaként, hogy ez mennyire nincs így, elég a politikai vitákra, választásokra, de akár a rendes bírósági vagy alkotmánybírói döntésekre hivatkozni, ahol a legkritikább esetekben találunk egyhangúságot, s nem azért, mert a nép vagy

az alkotmánybírók tagjai képtelenek lennének felismerni az egy és objektív igazságot, hanem egyszerűen más szempontok alapján, eltérő tudással, szándékkal, kulturális meghatározottsággal, *előítéllettel* vesznek részt a vitákban.⁹ Az antipolitikai utópia eredménye azonban, hogy a belpolitikában mindenféle ellentét, valós vita elől kitérnek az aktorok – elég csak arra gondolnunk, miként pozicionálja magát valamennyi nyugat-európai szociál- és kereszténydemokrata párt középre, nem vállalva semmiféle konstruktív konfliktust a másik féllel.

A belga származású professzor asszony ellentézisei ekképpen foglalhatók össze: 1) az emberi természet nem a liberális optimista, (ál)racióális utópiáknak felel meg; 2) a politikum lényege az antagonisztikus ellentét, amely azonban sohasem tévedhet morális mezőbe, s így az ellenséget ellenfélként képes kezelni; 3) a liberális antipolitika a politikai közösséget megfosztja az építő jellegű ellentéteségektől, s így mindenkit, aki a konszenzust nem fogadja el, terroristaként, fundamentalistaként immáron morálisan ítélt el (ezzel táplálja a szélsőjobboldali, elitellenes populizmust a belpolitikában és a terrorizmust a nemzetközi életben); 4) a schmitti antagonisztikus ellentétnek (barát-ellenség) egy demokráciában nem eltűnnie – ahogy azt Schmitt is gondolta –, hanem *agonisztikussá* kell mérséklődnie; 5) és mindezek nyomán a nemzetközi életet sem az uni-, hanem a multipolaritás, a regionalizmus kell hogy jellemezze.

1. Az a nézet, hogy az ember racionális, egyetértésre alkalmas, jó lény, ellentetes bármiféle politikai nézettel – kivéve az anarchizmust. Elvégre nem maga az állam, a jog s bármiféle (a liberálisok által is elfogadott) intézmény (alapjogok, alkotmánybírók stb.) igazolja Carl Schmitt provokatív tézisét, miszerint „minden valódi politikai elmélet »rosszként« előfeltételezi az embert”¹⁰ Hiszen az intézmények léte végső soron arra vezethető vissza, hogy úgymond nem bízhatunk mindent az emberre, ha-

nem terelni, irányítani, befolyásolni, nevelni szükséges őt. Egy kortárs magyar liberális politikai filozófus, Bretter Zoltán is elismerte John Stuart Mill erényetikáját elemezve – amely tán nem véletlenül előzi meg időbelileg is a kárelméletet –, hogy „csak annak a morális tekintélynek jár ki az egyéniségre szabott jog, a szabadság és autonómia, akit a nevelés erre már felkészített”.¹¹ Azaz a liberális is elismeri, hogy a világra lucskosan kiköpött ember mind a jóra, mind a rosszra egyaránt képes lehet, s nem elég saját belátására bízni kibontakozását. Azaz az ember nem optimális: nem eleve jó, nem racionális, hanem mindenféle érzelmek által is meghatározott. Identitásához pedig nagyban hozzájárul a különbözőség érzése is. Jacques Derrida hangsúlyozza, hogy milyen fontos szerepet játszik a személyiségben a „*différance*”: lényünket meghatározza a Másikhoz való viszonyunk, az attól való eltérésünk. Mindez a politikai térben – és az ember, ezt fogadjuk el, politikai lény – a *mi/ők* szembenállását eredményezi. Az ellenség persze nem megsemmisítendő, nem az abszolút rossz színönimája, hanem – amint Theodor Däubler írja egy versében – „önmagunk testet öltött kérdése”. Az ellenséggel önmagunkra kérdezhetünk rá, önnön létünket igazolhatjuk – ergo szükségünk van rá.¹² Éppen ezért a schmitti elmélet nem az ellenség megsemmisítését célozza, hanem az ellenség *elfogadását*. Egy plurális világ csak akkor maradhat működőképes, ha senki sem törekszik az ellenségek nélküli világra, az ellenségek megsemmisítésére.

2. Ebből következőleg a politikum lényege valóban valami antagonisztikus ellentét. Chantal Mouffe politikumfelfogása egyértelműen a Carl Schmitt által kidolgozottat követi, így röviden ezt ismertetnénk. Carl Schmitt szerint az emberi cselekvések többféle dimenzióban zajlanak, értékelhetők. Ezek a dimenziók autonómak, tehát egymással nem felcserélhetők. Az egyes dimenziók visszavezethetők egy tudati megkülönböztetésre: az erkölcsöt a jó és a rossz, az esztétikát a

szép és a rút, a gazdaságot a rentábilis és nem rentábilis megkülönböztetése jellemzi. A *politikai cselekvések* pedig a *barát-ellenség megkülönböztetésére vezethetők vissza*. A politika tehát nem a konszenzus, hanem a *disszenzus*, a vita, az ellentétesség világa. Az ellenség azonban politikailag értendő: így az ellenség morálisan nem tekintendő gonosznak vagy esztétikailag rútnak – hanem egyszerűen a *másik*, azaz a másik kollektív állomány.¹³ A *mi – ők* ellentét tehát nem tartalmi, hanem *procedurális*: „Sohasem olyan *mi-ők-ellentétekkel* van dolgunk, amelyekben tartalmilag értett, már az identifikációs eljárás előtt adott identitások jutnának kifejezésre.”¹⁴ Azaz a politikai ellentétekben nem egyébkénti (morális, esztétikai, történelmi) ellentétek jelennek meg, hanem valamilyen ellentét olybá *intenziválódik*, hogy immár politikainak nevezhető, mert képes barátokra és ellenségekre osztani az embereket. Ez az *intenziválódás* az a folyamat, amelynek végén megjelenik a politikai ellentét. „[A] vallási, erkölcsi és más ellentétek politikai ellentétekké fokozódhatnak, és a döntő harci csoportosítás kialakulását idézhetik elő barát vagy ellenség szerint. Ha azonban ez a harci csoportosítás létrejön, akkor a mértékadó ellentét már nem tisztán vallási, erkölcsi vagy gazdasági jellegű, hanem politikai.”¹⁵ Első ránézésre a békepartí liberális ezt tagadja, s mindig az egyetértésre törekednek; valójában azonban a liberális tolerancia napfényre csak a liberálisokra süt, s mindenki más immár morálisan rekeszt ki a narratív környezetből – de erről később.

Carl Schmitt szerint az államban a politikai ellentét megszűnik. A politikai ellentét vagy az államok közötti viszonyokat jellemezheti, vagy – amennyiben egy államon belül jelenik meg, akkor – szétveri azt. Carl Schmitt ezért hangsúlyozza a demokrácia – mint a nép uralma – kapcsán a *homogenitás* fontosságát. A demokrácia csak a lényegileg azonos (homogén) emberek között jöhet létre (*Gleichartigkeit tézise*).¹⁶ Ez – politikai szempontból – kizárja a barát-ellenség-

ellentét lehetőségét: ha megjelenik, megszűnik a demokrácia.

Ezen a ponton válik el Mouffe érvelése a Schmittétől: míg Schmitt a politikai vitát összeegyeztethetetlennek tartja a demokráciával, addig Mouffe kifejezetten építő jellegűnek.¹⁷ Ám valójában Schmitt elméletét sem erőszakoljuk meg egy ilyen fordulattal, ui. Schmitt is fontosnak tartotta, például a nemzetközi viszonyokban, a pluralizmust – így miért ne lehetne ezt a demokrácia, a belpolitika esetén is konstitutív elemnek gondolni?

3. Mouffe alaptézise, hogy sem a bel-, sem a nemzetközi politikából nem tűnhetnek el a politikai ellentétek, hanem meg kell teremteni azon csatornákat („közös szimbolikus tér”), amelyeken keresztül (amelyekben) az antagonisztikus ellenfelek legitim módon viaskodhatnak a politikai hegemoniáért.¹⁸ A demokrácián belüli ellentétekről Mouffe szerint három elképzelés lehet tehát. 1) A liberalizmus becsukja a szemét, nem számol velük, de saját eszmerendszerének felépítések, képviseltek mindenkit, akit tagad, már nem politikai, hanem morális ellenségnek ítél, akivel így semmiféle megállapodást sem tart lehetségesnek (lásd az európai politika viszonyát a politikai páriaként kezelt szélsőjobbhoz vagy a nemzetközi terrorizmus elleni virtuális és morális háborút a maga nagyon is nem virtuális halottjaival). 2) Carl Schmitt ezzel szemben elfogadja a politikai ellentétek létezését – s azáltal, hogy lekapcsolja őket a morálról, mérsékli is őket –, de szerinte a közösség akként alakul ki, hogy *kifelé* képes közösen meghatározni az ellenséget. Míhelyt a belső viszonyokban is meghatározná, a közösség kettészakadna.¹⁹ 3) Chantal Mouffe szerint viszont a *demokrácia sem univerzum, hanem pluriverzum*: a politikai ellentétek a belpolitikában is megmaradnak, s ezek pusztán racionális érvekkel – elvégre érzelmi alapúak – nem oldhatók fel. Eme ellentéteségeket nem negligálni, hanem kibontakozni kell hagyni – de úgy, hogy az ne a közösség végét, hanem belső vitalitását eredményezze. Persze ennek az a feltéte-

le, hogy az ellentétek ne totálisak, ne egzisztenciálisak legyenek: azaz a felek ne vonják kétségbe egymás létét, legitimitását.²⁰ Chantal Mouffe ennek kapcsán különbözteti meg az antagonisztikus ellentétől az *agonisztikus*at. Erről pedig már elmondható, hogy egyáltalán nem kockáztatja a demokrácia létét, hanem „éppen létének előfeltétele”.²¹ Mit is jelent ez pontosan? Mouffe szerint „a demokrácia egy »konfliktuális konszenzust« igényel: konszenzust mindenki szabadságának és egyenlőségének etikai-politikai értékeiről [és] disszenzust azonban ezen értékek értelmezéséről”.²² Azaz a demokrácián belüli szubsztantív egyenlőség bizonyos alapértékekre irányul, de ezen értékek eltérően értelmezhetők, s ezen értelmezések okán alakulhatnak ki a politikai ellentétek. Érteni véljük Mouffe szándékát: Schmitt *Gleichartigkeit*-fogalmát valamiféle politikai-etikai értékekre vonatkoztatja, de közben teret enged a vitáknak is. Ámde! Meddig mehetnek el ezek a viták? Mi véd meg bennünket attól, hogy eme viták ne eredményezzék tényleg a közösség széthullását – ahogy Schmitt gondolja –, illetve attól, hogy az egyik értelmezési lehetőség ne zárja ki az összes többit?

4. A politikai pszichológia empirikus és teoretikus kutatásai vagy a választási kampányok régóta igazolják, hogy a politika nem a hideg racionalitás világa, ahol a döntések szükségszerűen következnek be. Igenis fontos szerep hárul az érzelmekre. A liberális szerződéselméletek ezzel szemben egy absztrakt koncepciót vallanak az emberekről: mintha valamennyi viszonyunk, így politikai közösségalkotásunk is hideg, már-már matematikai számolgatás eredménye lenne csak.²³ A társadalmat azonban nemcsak a ráció tartja össze – hanem az *érosz* is. Ezzel nem számolnak a társadalmat logikai kalkulus eredményének gondoló liberális elméletek.²⁴ A politikában – ahogy valamennyi társadalmilag releváns területen, így tipikusan a jogban is – a döntések tehát nem szükségszerűen következnek. „Az embernek egy olyan területen kell

döntenie, amelyen nem lehet dönteni”, írja szkeptikusan Mouffe.²⁵ Ezt nevezi Niklas Luhmann a *döntés paradoxonának*. Amennyiben ugyanis a konkrét kérdés eldönthető, azaz van rá egy válasz, akkor e válasz a kérdés belső lényegéből adódik, azaz megválaszolása nem döntés, hanem felismerés (*Erkenntnis*).²⁶ Azonban a társadalmi jelenségeknél nincs szükségszerűség, így a kérdés megválaszolása valójában azért történhet csak döntéssel, mert nincs mit felismerni, nincs eleve adott válasz. A válasz a politikai vita győztesének a válasza. Persze kérdés – és ezt Chantal Mouffe nem válaszolja meg –, hogy az alulmaradtak miként és miért fogadják el a győztesek értelmezését, döntését. És ez a hiány nem mellékes, mert egész elmélete ezen áll vagy bukik. Ha ugyanis szerinte a politikai konfliktus nem romboló a közösségre nézvést – amint azt Schmitt hangsúlyozza –, akkor meg kell válaszolnia az eljárás kérdéseket is. Miként folyik le a vita? Meddig mehetnek el a felek? Mit tehet a győztes, s mit a vesztes? Miért maradjon a vesztes továbbra is ugyanazon közösség része, amelyben nem az ő nézetei alapján értelmezik a közös „politikai-etikai értékeket”? Amíg Mouffe nem válaszolja meg e kérdéseket, nézeteit csupán teóriának, a liberalizmus kiváló kritikájának, a schmitti elméletek baloldali értelmezésének, hasznosításának tarthatjuk – de nem *alternatív* javaslatnak.

5. Mindazonáltal a kritikai szempontok sem mellékesek – hiszen az antitézistől már csak egy lépés a szintézis. A bírált elmélet jellemzéséből *a contrario* kifejthető egy alternatív út. Mint láthatjuk, a liberalizmus a politikát racionális döntési mechanizmusnak tartja, mindenféle politikai ellentét – így tipikusan a bal- és a jobboldal – végét hirdetve. Az antipolitika vagy a posztpolitikum egyik legismertebb nézetrendszere az Ulrich Beck és még inkább Anthony Giddens nevéhez fűzhető *harmadik út*. A harmadik út teremtette meg a *New Labour* eszmei alapjait: Giddens belátta, hogy az európai baloldal a létező szocializmus látványos

bukásával, a globális struktúrák erősödésével, a hagyományos társadalmi szerkezet átalakulásával, a nemzetállami szuverenitás elolvadásával elvesztette identitását és – ami baloldali szempontból még ennél is rosszabb – a neokonzervatívokkal vívott csatáját. Giddens szerint az új politikának nélkülöznie kell a régi vitáit, distinkcióit. Nem részletezzük elméletét, mert az igazából – noha Magyarországon is akadtak követői – egy nyugat-európai ügy: lényege, hogy a baloldal ráhúzódik a liberalizmusra és az új polgárságra, az ő érdekeiket képviselve. E baloldali kiütéskeresés érthetően zavarja Mouffe-ot, aki – ilyen értelemben: régi – baloldalként megmaradva bírálja Giddens koncepcióit. Ami dolgozatunk tárgya szempontjából fontos, az az a felismerés, hogy a látszólagos konszenzusok mély és veszélyes ellentéteket termelnek ki. Beck és Giddens mindazokat, akik nem osztoznak a haladás közös hitében, eleve kirekesztené a politikai diskurzusból. Az egyetlen ellenfél így a fundamentalista és a tradicionalista marad; velük éppen ezért nincs mód megegyezni (az ellentét tehát *antagonisztikus*), mivel morálisan képviselnek valami helytelent (*moralizálás*). Mouffe kissé gunyorosan állapítja meg, hogy mindazok, akik egyébként a konszenzust, a politikum végét hirdették, végül veszélyesebb ellentéteket hoznak létre, mint amelyeket akár az ő, akár a Schmitt koncepciója javasolna. Míg Mouffe szerint az ellentéteket legitimnek kell tekinteni, addig a liberális teljesen kizárja a közösségből a másként gondolkodót. És míg Schmitt távol tartaná a moráltól a politikát, addig a liberálisok a politikai vitákat morális köntösbe öltöztetik.²⁷ Liberalizmuskritikájában Chantal Mouffe e ponton egy nagyon fontos jellemzőre hívja fel a figyelmet.

Mint emlékszünk, Carl Schmitt a politikai gondolkodást elhatárolja a többi gondolkodási dimenziótól, így a morálétól is, mert például eltérő a belső logikájuk. Persze egyébként meglévő morális ellentétek is fokozódhatnak oly mértékben, hogy képesek barátokra és ellenségekre

szakítani a közösséget, azaz képesek politikaivá tenni az ellentétet, de nagyon fontos, hogy *a politikaivá tett ellentét innen-től kezdve megszűnik morális lenni, s kizárólagosan politikai*. Mindez nem a politikum demoralizálását jelenti. Hasonlatos mindez a kelsen „tisztá jog” problematikájához. Az egyszeri diák arra a kérdésre, hogy „miért tiszta Kelsen jogtana?”, azt válaszolja, „azért, mert meg akarta tisztítani az erkölcstől”, mintha Kelsen valami megveszekedett amorális ember lenne, aki, mint ördög a tömjénfüsttől, irtóznék a moráltól. Hasonlóan színvonalas alapon nevezik Carl Schmittet is nihilistának. Pedig Schmitt nem azt állítja, hogy ne legyünk morálisak – pusztán rámutat arra, hogy milyen következményekkel jár, ha a politikában jelenik meg a morál, pontosabban: *ha a politikai ellentét a morál köntösébe bújlik*. A politikai moralizmus révén „nem lett erkölcsösebb a politika, hanem a politikai antagonizmusokat manapság morális kategóriák fogalmaival fogalmazzák meg. Továbbra is politikai barát-ellenség megkülönböztetéssel van dolgunk, ez azonban az erkölcs szókészletével artikulálódik.”²⁸ Ha az ellenfelet moralisan s nem politikailag kezeljük: megtagadjuk tőle a legitimitást, és meg egyezni sem vagyunk hajlandók vele. Szigorúbban viselkedünk tehát, mint Carl Schmitt *barát* fogalma az ellenséggel.

Konkrét problémaként jelzi Mouffe ennek kapcsán a szélsőjobboldali populizmus megjelenését és kezelését. Miért jelenhetett ez meg számos európai országban? Miért lehettek vagy lehetnek kormányon Bécsben, Lisszabonban, Pozsonyban, Varsóban, Oslóban vagy Rómában? Nem azért, mert gonosz náci kálódnak a háttérben – ahogy az Ausztria elleni szankciók idején állították egyesek az osztrák társadalom kapcsán –, hanem azért, mert Mouffe szerint a politika két pólusa, a szociáldemokraták és a kereszténydemokraták olyannyira középre húzódtak, olyannyira átvették a liberális programpontokat, hogy egymástól alig különböztethetők meg, így a demokrácia – szerinte – konstitutív eleme, az ellenté-

tesség lehetősége tűnt el. Mivel azonban a politikum lényege – és ezt a schmitti axiómát Mouffe is mindvégig alapként kezeli – a *mi/ők* megkülönböztetése, a lakosság a nagy pártokat azonosítja az *őkkel*, a *mi* szerepét pedig velük szemben ügyesen játsszák el jobboldali (ritkább esetben: baloldali) populista szervezetek. Ausztriában nem véletlenül a nagykoalíciós kormány időszakában erősödött meg Jörg Haider Szabadságpártja, amely a konzervatívokkal kötött koalícióban végül legyengült, és ketté is szakadt.²⁹ A liberális *political correctness* azonban nem engedi be a küzdőtérre a populistákat, nem bocsátkozik – egyébként Mouffe szerint megnyerhető – politikai vitákba velük, hanem valamiféle morális undorral fordul el az ilyen pártoktól, és – mint a flamand Vlaams Belang esetén – ún. *cordon sanitaire*-t von köréjük. Hasonló elutasításban volt részük hosszú ideig a cseh és morva kommunistáknak is. A morális elítélés, a politikai kirekesztés azonban nem gyengíti, hanem erősíti e pártokat – egyben sikeresen erodálja a demokratikus közösségi diskurzust.³⁰ A populizmus kifejezésével pedig voltaképp azt a lényegi tézist feledik a liberálisok, hogy egy demokrácia mindig az adott közösség, nép akarataért működik³¹ – és nem valamiféle magasabb rendű, csak bizonyos értelmiségiek által felismerhető absztrakt értékekért.

6. A morális látszatú politika veszélyei leginkább a nemzetközi életben jelennek meg. 1989-ben ugyebár megbukott a bipoláris világ. Egyesek már a történelem végéről fantáziáltak. A kilencvenes években kialakult amerikai külpolitikai doktrína az unipoláris világkép volt, amely jól megfért a liberalizmus felvilágosodás óta jelen lévő, igazából kanti ihletettséggű kozmopolita „*one world*” utópiájával. Sem az amerikai külpolitika – gyakorlati szempontokból –, sem az univerzális liberalizmus – a jó ügy szolgáltatának a hitében – nem hagy teret a különbözőségeknek, a pluralizmusnak. A liberális dogmák univerzalizmusába vetett hit, az amerikai civilizatorikus hadjáratok

termelték ki a terrorizmus táptalaját is. A terror az ok és az ellene vezetett háború az okozat.³²

Miről van szó? Bibó István a versailles-i béke hibáit elemezve felfigyel a háború fogalmának átértékelődésére, a „békecsinálás művészetének” eltűnésére. Bibó leírja, hogy a 19. századi háborúk politikai eszközök voltak egy egyébként politikai vita eldöntésére, s így nem a másik (a morálisan gonosz) teljes megsemmisítésére, hanem csak az adott kérdés, ügy eldöntésére irányultak. Azonban a hideg, dinasztikus külpolitika letűnésével megjelent demokratikus nacionalizmus a háborút *gonosztettnek*, az azt megindítót pedig megbüntető gonosznak ítélte. Az „indulatmentes háborút” felváltották az „irtóháborúk”.³³ (Ezen koncepció büntette Németországot 1918-ban és 1945-ben is.) Carl Schmitt is felfigyel arra, hogy a *jus publicum europaeum* a háborúkat politikai konfliktusoknak ítélte, s így nem engedte, hogy bármely ellenfél a morál fölényével győzhesse le a másikat. Azzal, hogy a nemzetközi vitákat politikai mezőben tartjuk, mérsékeljük is őket.

Chantal Mouffe a belpolitikára vonatkozó kijelentéseit – tehát hogy az ellenteteknek legitím becsatornázottságot kell biztosítani, illetve, hogy távol kell tartani a moralizálást – a nemzetközi életre is kiterjeszti.

Carl Schmitt sem tesz másképp: „A politikai [politikum] fogalmi isméréből az *államok világának pluralizmusa* következik. A politikai egység előfeltételezi az ellenség valós lehetőségét és ezzel egy másik, együtt létező politikai egységet.”³⁴ A világ sokszínűségét mind kulturális, mind politikai értelemben elismerni, s nem felszámolni kell, amint arra bármely unipoláris világkép vagy univerzális ideológia törekszik. Schmitt ennek lehetetlenségét, időlegességét még a hidegháború előtt látta: akkor megírta, hogy bár a hidegháború után egy ideig a világ majd egységesnek tetszhet, valójában igen hamar a régi ellentéteket újak váltják majd fel.³⁵

Az unipoláris világkép kizárja a politikai ellentéteket a nemzetközi térből, ezzel a másként gondolkodókat, cselekvőket eleve immorálisnak (civilizálatlanak) mutatja, akiket legyőzni kell. Mindez egyáltalán nem a világbékét erősíti, ahogy a liberalizmus győzelmekor 1990-ben beharangozták. Pedig csak Carl Schmittet kellett volna olvasni. De „2001. szeptember 11. óta Schmitt reflexiói egy posztnemzeti politika állapotára jelentősebbek, mint bármikor is”.³⁶ Carl Schmitt azonban semmiképp sem a neokonzervatívok előfutára, igazolója³⁷ – ahogy némely kritikus félreérti –, hanem a valódi világbéke, a pluralizmuson alapuló nemzetközi egyensúlyi rendszer védelmezője, s nem bármely állam imperialista politikájának igazolója.³⁸

Chantal Mouffe javaslata a nemzetközi rendre schmitti ihletettségű, s egybees a bushi amerikai külpolitika bal- és jobboldali kritikusaival véleményével. *Multipoláris világ* kell, *regionális blokkokkal*, hatalmi egyensúllyal.³⁹

Chantal Mouffe elemzése nagyon pontos. Találó. Egyben bizonyítja, hogy Carl Schmitt nézetei ma sem veszítették aktualitásukat. De ahhoz, hogy Mouffe elmélete valós alternatíva lehessen, számos kérdést meg kell még válaszolnia. Pontosítania kell például az ellentétek becsatornázásának útját; meg kell válaszolnia annak kérdését is, hogy miként kerülhetők el a háborúk egy plurális világban, stb. Egy háború akkor is veszélyes és fájdalmas, ha politikai s nem morális mezőben vívják. Ezért tán mégsem kellene teljesen elvetni a jelenlegi békevilágot, értékeit viszont – emberi jogok tisztelete, szabadság, demokrácia, parlamentarizmus, piacgazdaság, szociális érzékenység – ezen értékek hirdetőin, terjesztőin, képviselőin is jobban számon kellene kérni. Azaz tán mégiscsak vigyünk demokráciát Irakba, multikulturalizmust Libanonba s jogállamot Magyarországra – csak ne úgy, ahogy eddig tettük.

Ezt már persze nem Chantal Mouffe, hanem mi gondoljuk.

■ JEGYZETEK

1. Raphael Gross frankfurti történész majd félezer oldalon keresztül bizonygatja – egyébként hatalmas tudás és bibliográfiai instrumentárium birtokában –, hogy Carl Schmitt mindig is csak egy náci volt, aki azonban az NSDAP többi ideológusával szemben ügyesebben tudta csomagolni náci és antiszemita gondolatait. Gross ezért Schmitt kapcsán azt javasolja, hogy műveit a jövőben csak kortörténeti dokumentumokként adják ki. (Raphael Gross: Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 2005.)
2. A „nazi philosophe” kifejezést Charles Yves Zarka francia eszmetörténész használta Schmitt kapcsán. A franciaországi sajtóban kialakult Schmitt-ellenes kampányról, amelynek egyik etapjaként a Cité c. folyóirat tematikus száma „Carl Schmitt, le nazi” (Carl Schmitt, a náci) címet viselte, lásd Alain de Benoist: Carl Schmitt et les sagouins. L’ahurissante campagne de diffamation. *Éléments* 2003. 110. 24–34.
3. Schmitt baloldali recepciójának legutóbbi termékeiként lásd *The Challenge of Carl Schmitt*. (Ed. Chantal Mouffe) Verso, London, 1999; Chantal Mouffe: *On the Political*. Verso, London, 2005; Chantal Mouffe: *The Return of the Political*. Verso, London, 2006; Chantal Mouffe: Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy. In: Chantal Mouffe: *The Democratic Paradox*. Verso, London, 2009. 36–59.
4. Mark Lilla: A zabolátlan értelem. Értelmisségiek a politikában. *Európa Könyvkiadó*, Bp., 2005. 93.
5. A két eszmearamlat közötti átjárhatóságot bizonyítja a baloldaliként indult nemzetközi folyóirat, a *Telos* története is, amely mára baloldali és újjobboldali schmittianusok gyülekezőhelyévé változott.
6. Pierre Muller: Carl Schmitt et les intellectuels français. *La réception de Carl Schmitt en France*. Editions de la FAEHC, Mulhouse, 2003. 193.
7. Daniel Lindenberg: *Le Rappel à l’ordre*. Enquête sur les nouveaux réactionnaires. Seuil, Paris, 2002.
8. Ernesto Laclau – Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Verso, London, 1985.
9. Minderről lásd Chaim Perelman: Egyetértés hiánya és a döntések racionalitása. In: *A jogi gondolkodás paradigmái. Szövegek*. (Szerk. Varga Csaba) *Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitas Catholicae de Petro Pázmány nominatae*, Bp., 2003. 17–23.
10. Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika és államelméleti tanulmányok. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Bp., 2002. 42.
11. Bretter Zoltán: *Politika a határon. A Devlin–Hart-vita*. Kalligram, Pozsony, 2004. 99.
12. Techet Péter: Carl Schmitt titka. *Egy XX. századi német sors magánya*. *Hitel* 2010. 4. 81.
13. Vö. Carl Schmitt: i. m. 18–20.
14. Chantal Mouffe: *Über das Politische. Wider die kosmopolitische Illusion*. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 2007.
15. Carl Schmitt: i. m. 24.
16. Vö. Carl Schmitt: *Verfassungslehre*. Duncker & Humblot, Berlin, 2003. 227–238.
17. Vö. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 22. és 28.
18. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 29–30.
19. Vö. Carl Schmitt: *A politikai fogalma...* i. m. 34–35.
20. Vö. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 30.
21. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 42.
22. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 158.
23. Elég csak John Rawls elméletére gondolni, ahol az emberek – a tudatlanság fátyla mögött – végül is képesek racionális, mindenkinek jó döntést hozni.
24. Vö. Udo Di Fabio: *Die Kultur der Freiheit*. Verlag C. H. Beck, München, 2005. 16–17.
25. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 19.
26. Vö. Niklas Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt/Main 1995. 307–310.
27. Vö. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 67, 73. és 100.
28. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 99.
29. A Szabadságpárton (FPÖ) belüli liberális populista szélsőjobboldal Jörg Haider vezetésével utóbb kivált, s Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ) néven új szervezetet alapított. A megmaradt, immár nacionalista jobboldali FPÖ az újra összeállt nagykoalíció legerősebb ellenzéki pártjává vált (ismét 20 százalékos népszerűséggel). Ez is igazolja Mouffe tézisét, miszerint ha az egyébkénti politikai ellentétek (szociáldemokrácia, konzervativizmus) nem artikulálódnak rendesen, a „mi” szerepét populisták töltik be. A német nagykoalícióval szemben a baloldali populista Die Linke erősödött meg egykoron.
30. Minderről lásd Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 87–91.
31. Chantal Mouffe: Carl Schmitt and the Paradox of the Liberal Democracy. In: David Dyzenhaus (ed.): *Law as Politics. Carl Schmitt’s Critique of Liberalism*. Duke University Press, Durham/London, 1998, 162.
32. Vö. Techet Péter: *A terrorista kérdez – a jog válaszol? Konzervatórium* [http://konzervatorium.blog.hu/2010/02/16/a_terrorista_kerdez_a_jog_valaszol] 2010. 06. 15.
33. Minderről lásd Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. 1935–1944. Magvető Kiadó, Bp., 1986. 433–438.
34. Schmitt: *A politikai fogalma...* i. m. 36. (Kiemelés tőlem – TP)
35. Carl Schmitt: *Die Einheit der Welt*. In: Carl Schmitt: *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1919-1969*. Duncker & Humblot, Berlin, 1995. 505.
36. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 105.
37. Alain de Benoist: *Carl Schmitt actuel. Guerre „juste”, terrorisme, état d’urgence, „Nomos de la Terre”*. Krisis, Paris, 2007.
38. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 101.
39. Vö. Chantal Mouffe: *Über das Politische...* i. m. 151–155.